

ELS CERVELLÓ, BARONS DE QUEROL-MONTAGUT A L'EDAT MITJANA

JÚLIA MIQUEL I LÓPEZ

Una de les grans famílies nobles establertes al Penedès des dels inicis del repoblament de la comarca foren els Cervelló, un llinatge aristocràtic que senyorejà aquestes terres durant tota l'edat mitjana. En el temps es va dividir en dues grans estirps, una de les quals fou la dels barons de Querol i Montagut.

Aquesta comunicació és la continuació de la presentada l'any passat i que portava el títol «Estratègies senyoriales per a la formació d'un domini: els Cervelló a l'edat mitjana».⁽¹⁾

ELS CERVELLÓ, BARONS DE QUEROL-MONTAGUT A L'EDAT MITJANA

L'estudi del llinatge dels Cervelló permet descobrir una família destacada dins l'aristocràcia catalana medieval i de cabdal importància dins les terres de la nostra comarca.

Com vàrem veure l'any passat, els Cervelló són un llinatge iniciat el segle x amb Ansulf I (mort l'any 942) i el seu fill Ansulf II (mort entre el 972/986), els quals, a més d'ésser *vicaris* de Gurb a Osona, aprisionaren terres a la conca alta del riu Gaià, seguint l'expansió cap al sud, i esdevingueren senyors de Montagut, Querol, Pinyana, Selmella i Santa Perpètua. Aquests personatges són els caps del llinatge dels Gurb-Queraït, una de les famílies més importants i protagonista destacada a la repoblació del comtat d'Osona-Manresa.

El fill segon d'Ansulf II fou Hug I de Montagut i de Cervelló, que es casà amb Eliarda de Gelida, filla i hereva d'Ènnec Bonfill, que pertanyia al llinatge vescomtal. El seu avi fou Sunifred de Barcelona, germà del comte Guifré. La mare d'Eliarda fou Ego o Aigo de Conflent, filla d'Isarn I (mort el 984) vescomte de Conflent i germana de Sal·la, bisbe d'Urgell que morí l'any 1010 a la campanya de Còrdova, lluitant amb el comte Ramon Borrell de Barcelona.

Amb el matrimoni d'Hug I i Eliarda es produí la unió de dos grans patrimonis, l'un centrat al Baix Llobregat, representat pels dominis de tradició comtal i vescomtal, i l'altre situat a les terres de frontera obtingudes per *aprisio* a la zona de ponent de les marques exteriors dels comtats de Barcelona i Osona-Manresa. Hug I s'encarregà d'engrandir

aquest patrimoni el 9 d'octubre del 996, quan comprà al seu germà gran Sendred de Gurb els castells de Montagut, Querol i Pinyana.⁽²⁾ Posteriorment realitzà successives compres entre els anys 999 i 1007 de diverses propietats a Valldossera, al terme del castell de Montagut, fins a completar tot el terme amb la seva torre.⁽³⁾ També es veié obligat a defensar les seves propietats, com al judici celebrat a Santa Perpètua el primer de febrer de 1011 davant la reclamació del bisbe Borrell de Vic, que demanava la propietat del castell de Selmella.⁽⁴⁾

Aprofundint en l'estudi dels tres documents de venda de Valldossera a Hug i s'observa que el terme era poblat i posat en explotació, ja que es mencionen cases, horts, vinyes, prats, arbres fruiters, recs i fonts, que demostren activitat agrícola i ramadera en aquelles terres. El camp català es troba encara dins la fase «a» del creixement medieval. Aquesta fase s'inicià a la fi del segle VIII, culminà entre els anys 875-900 i acabà cap al 950. Es caracteritza per ésser un creixement extensiu amb la conquesta d'erms per combatre la fam i sostenir l'increment de la població.

L'aristocràcia dels segles IX i X eixamplà els seus dominis, incorporant terres de famílies pageses i començant a concentrar el seu patrimoni, ofegant les comunitats pageses lliures i a la petita propietat aloera.

Durant aquests segles s'observa a la documentació l'esment de la torre familiar o comunal amb un nucli de població que a poc a poc s'agrupa al seu entorn, situada en llocs elevats i protegits de fàcil defensa.

A la zona de frontera, a les marques dels comtats de Barcelona, Osona i Urgell, els nous castells bastits seguint la línia de conquesta tenen un paper doble: d'una banda són fortificacions defensives i d'altra, centres de colonització.

Inicialment els castells són de propietat comtal, ja que bàsicament tenen una condició militar i la seva construcció és una regalia. Els comtes ostenten la potestat pública per delegació de la monarquia franca. Però durant el segle X molts castells foren bastits sense el consentiment del comte i per iniciativa de particulars, ja fossin nobles laics o eclesiàstics, i esglésies o monestirs, i obtinguts per *aprisio* o

per adquisició directa als comtes. En el cas d'una *aprisio* realitzada per un particular, aquesta rep, moltes vegades posteriorment, l'autorització i conformitat comtal. A partir de la segona meitat del segle xi es produeix un afebliment de l'autoritat comtal i els nobles comencen a actuar per iniciativa pròpia, usurpant béns, drets públics i, sobretot, erigint nous castells.

Coneixem bé el patrimoni d'Hug i per un document datat el 3 de març de 1018, pel qual fa cessió dels seus béns als seus quatre fills varons: al seu fill Bonfill (mort entre 1039-1049) li donà la torre de Ventaiols, al terme del castell d'Olèrdola, que després passà a mans del seu germà Humbert, el qual la deixà, amb el nom de Ferran, al seu nebot Guerau Alemany i. També li deixà el castell de Selmella (*Cedemella*) amb tots els termes, la meitat de l'alou conegut com *Castriserras* (Caserres) situat a Vila-rodona, la seva part del castell de Lilla o l'Illa (*castro Alila*) i tots els aous i drets als castells de Montagut, Querol i Pinyana. Al seu fill segon Alemany i, que esdevingué hereu a la mort de Bonfill, el castell de la Roqueta amb tots els seus termes i drets, el castell d'Aguiló amb les terres, vinyes i drets; la meitat del castell de Santa Coloma a Queralt i tots els aous, edificis i drets al terme del castell de Miralles. Als altres dos germans petits, Gerbert i Humbert, els deixà tots el aous, possessions i béns restants que posseïa als comtats de Barcelona, Osona i Girona.⁽⁵⁾

Malgrat el repartiment el patrimoni es concentrà en mans del seu fill Alemany i (mort després de 1053) que heretà del seu germà gran. El repartiment d'Hug i representa la intenció del magnat de separar el seu patrimoni diferenciant-lo dels béns patrimonials de la seva esposa Eliarda. No s'ha d'oblidar que durant els segles x i xi a Catalunya es segueix mantenint el dret privat antic de tradició visigòtica. El patrimoni es centralitza en la figura de l'hereu, que esdevé cap del llinatge, però no oblida els altres fills i filles, iguals davant l'herència. D'altra banda, s'ha de parlar del paper de la dona, que a la societat altmedieval gaudeix d'una independència jurídica superior que als segles posteriors, la qual cosa li permet fruir d'independència material, que es tradueix en igualtat davant l'herència dels pares i en la separació de béns en el matrimoni.

Però no s'ha d'oblidar que el senyor superior dels castells i termes segueix essent el comte, el qual cedeix la seva potestat per mitjà

de les convinençes, el contracte jurídic per excel·lència als inicis del feudalisme català i que forneix la major part de la documentació recollida al cartulari reial conegut com *Liber Feudorum Maior*. La *convenientiae* o convinença era un pacte bipartit establert entre el senyor i el seu fidel. Inicialment fou un contracte privat però posteriorment el comte de Barcelona el convertí en públic i afegí el jurament d'homenatge, amb el qual pogué controlar la noblesa i les seves possessions. El noble que jurava al seu comte rebia a canvi la investidura d'un castell. D'entre els nombrosos exemples de convinençes tenim les subscrietes entre els anys 1062 i 1145 pels comtes de Barcelona i els Cervelló, per diversos castells de la baronia.⁽⁶⁾

D'altra banda, també hi ha castells que són venuts o donats pels comtes seguint les directrius del dret privat, produint-se sobretot a les zones de les Marques. Aquest és el cas de la cessió que realitzaren els comtes de Barcelona, Ramon Berenguer III i Dolça, a Guerau Alemany III de Cervelló, dels castells de Querol i Pinyana, amb tots els seus termes i pertinences l'11 de maig de 1112. La raó d'aquesta cessió, consignada al text del document, era que els termes eren deserts, a l'igual que el terme de Montagut, a causa de les ràtzies musulmanes, la qual cosa fa suposar un encàrrec implícit de repoblació i posada en explotació de les terres. A canvi, Guerau Alemany III quedava deslligat i lliure del jurament i homenatge dels esmentats castells, els quals es comprometé a guardar-los juntament amb el castell de Montagut.⁽⁷⁾

El patrimoni dels Cervelló, concentrat en mans de l'hereu des d'Alemany I, es transmeté per línia de successió patrilínea i vertical sense interrupció fins a Guerau Alemany V de Cervelló, el testament del qual representa una societat en plena transició. Jurídicament està regulada pels Usatges, que es converteix en el nou codi del feudalisme català. A nivell de l'herència ja no es parla sols de la successió vertical i centralitzada en mans de l'hereu, sinó que a partir del segon quart del segle XI el testament s'amplia horitzontalment als germans i també als oncles, nebots i cosins del testador. Aquesta novetat és fruit del canvi experimentat entre els anys 1020 i 1060 pel dret successori, que estableix que la part essencial de l'herència és destinada a un fill, que esdevindrà cap del llinatge i mantindrà l'herència indivisa, mentre que els germans menors en rebran una part, però restaran sota la tutela de l'hereu.

A finals del segle XII es produeixen profunds canvis dins les estructures socials de l'aristocràcia que tendeix a homogeneïtzar-se i unir-se sota un aparell ideològic, que veu els nobles com a representants de la milícia i, per tant, representants també d'un model ètic i de comportament social que els dóna una entitat diferenciada. Al mateix temps, es trenca de manera radical amb el costum de segles anteriors del celibat dels fills cabalers. Aquest fet afecta les estructures de parentiu de la noblesa i també les seves estratègies matrimonials, ja que augmenta el nombre de matrimonis, fent que comencin a proliferar les branques secundàries dels llinatges. El parentiu, el territori, la riquesa i el poder es dispersen; però aleshores pren força la idea del llinatge on el parentiu és definit com a un conjunt de filiacions que formen un sistema de solidaritats fundades en la sang, amb una consciència dinàstica observada en la repetició dels noms, als quals se'ls dóna dimensió mítica, l'adopció d'un escut d'armes com a *totem* i la necròpoli familiar per mantenir el prestigi més enllà de la mort i diferenciar-se dels altres estaments.

La creació de nous segments dins d'un mateix llinatge comportà la divisió del patrimoni. Els antics senyoriis territorials de la Catalunya Vella es donen a un dels fills, mentre que els territoris de conquesta i repoblació s'entreguen al fill segon.

Tota aquesta construcció ideològica s'observa al testament subscrit el 5 de maig de 1193 per Guerau Alemany v de Cervelló,⁽⁸⁾ que dividí el seu extens patrimoni entre els seus dos fills sobrevivents i el seu nét, fill de l'hereu, difunt quan es redactà el testament. Al seu fill Guillem I, que morí el 1226, el nomenà hereu universal, i li deixà els castells de Cervelló, Gelida, Ferran, la Granada, Vilademàger, Miralles, la Roqueta i Aguiló, amb tots els seus termes i pertinences.

Al seu nét Guerau, fill del difunt Guerau, els castells de Veciana, Copons, Montfalcó, Tallada, Camarasa, Cubells, Cervera, Alós i Marcoval. També li deixà els castells de Tudela i Artesa de la mateixa manera que els seus pares els tenien per al vescomte de Cabrera i que els seus antecessors tenien al bisbat d'Urgell. A més, li donà els castells de Guimerà i Talladell. Sobre l'existència d'un fill difunt de Guerau Alemany v, en dóna constància una escriptura de donació a Santes Creus, que porta la data 9 d'abril de 1172 i que conté la subscripció de Guerau Alemany v i la de "... Geraldí filii eius..."⁽⁹⁾ Per

tant, el Guerau mencionat al testament és el nét i no el nebot, com erròniament s'expressa en altres publicacions.

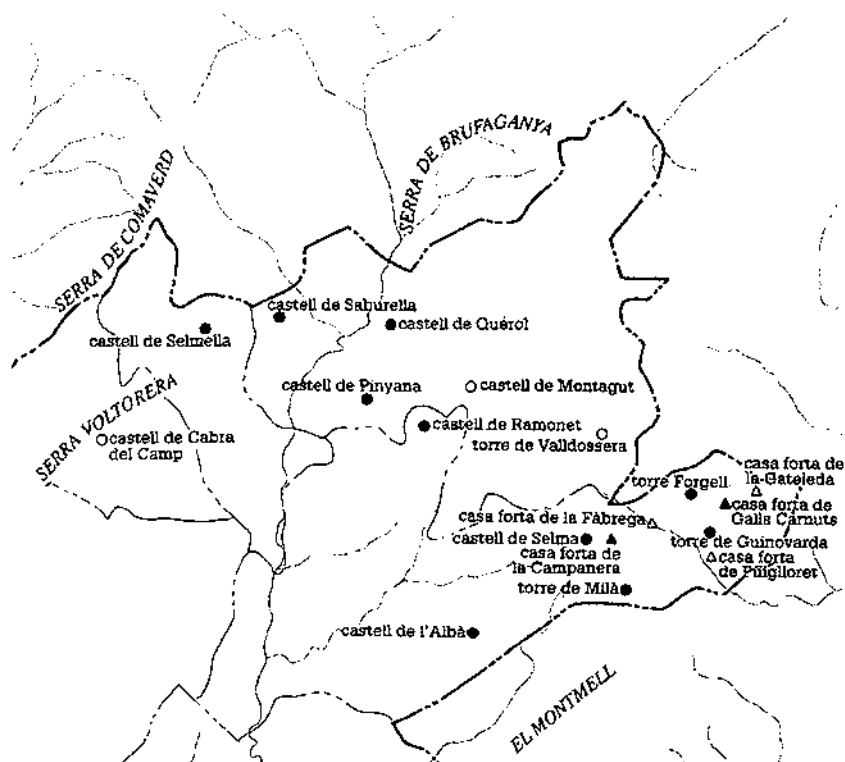
Al seu fill petit sobrevivent, Ramon Alemany, deixà els castells de Montagut, Querol, Pinyana, Selmella, Santa Perpètua, Pontils i Montclar, amb tots els seus termes i tots els drets que posseeix al castell de Vallespinosa, reservant a la seva esposa, Berenguera de Querol, mare de Guillem i Ramon Alemany, el domini directe mentre visqui.

Finalment, el testament conté donacions a les seves filles Gueraua i Elisenda, que són encomanades a l'hereu Guillem i.

Les deixes al seu fill Ramon Alemany representen les possessions del Gaià obtingudes pels seus avantpassats per *aprisio* i compra. Possiblement era menor d'edat al moment d'heretar, raó per la qual la seva mare custodià la seva herència. D'altra banda, tenim un document de data 13 d'agost de 1200 pel qual el rei Pere i restitueix a la seva mare Berenguera de Querol els castells de Montagut, Pontils i Montclar amb els seus termes i pertinences que havia emparat per raó de les queixes que tenia contra Ramon Alemany, el seu fill.⁽¹⁰⁾

El fet de posseir diversos castells comportà el problema de la seva guarda i custòdia, principi bàsic, ja que la possessió d'un castell portava el compliment de l'*statica*, és a dir, romandre al lloc. Això obligà els seus detentors a confiar la guarda als *milites* de rang inferior. D'aquesta manera es formà la jerarquia que esdevingué clàssica de la piràmide feudal. A la cúspide tenim el senyor superior, després el feudatari i a la base el castlà, el qual ha de donar jurament de fidelitat tant al feudatari com al senyor superior. Amb el temps el castlà passà d'ésser designat *veguer* (no s'ha de confondre amb els veguers o *vicaris* comtals) a anomenar-se *castellanus*, i a la retribució que percebia a canvi de la seva tasca se'n dirà *castellania*.

Com a mostra il·lustrativa i que, a més, ens ajuda a veure la situació legal del castell de Montagut, hi ha un document que podem datar entre els anys 1131-1160 i que és una convenença entre Guerau Alemany IV de Cervelló, la seva esposa Saurina i els seus fills i Guerau de Jorba, la seva esposa Saurina i els seus fills, als quals encomanen el castell de Montagut.⁽¹¹⁾ Segons aquesta convenença Guerau

Mapa dels castells i les edificacions militars de l'extrem NE del Camp de Tarragona anterior al 1300

- castell o torre existent
- castell o torre desaparegut
- ▲ casa forta existent
- △ casa forta desapareguda

de Jorba i els seus rebran els feus que pertanyen al castell, és a dir, tres parts del delme del terme de Montagut i el mateix del terme de Pinyana i del delme de Vall Soribas, que és dins del terme de Montagut. En segon lloc reben la meitat de les rendes provinents del senyoriu banal i que consisteixen en l'explotació dels drets de farga (*fabricis*), drets de plets (*placitis*), donatius (*laxationibus*), intestats (*exorchis*) i altres tributs com les quèsties (*questis*), així com tots els tributs consuetudinaris (*rebus et usaticis*) que pertanyen als castells. En tercer

lloc estableixen l'exercici de la jurisdicció, Guerau Alemany concedí a Guerau de Jorba el manament, districte i senyoria dels castells a les seves castlanies. S'acordà també que l'establiment de pobladors es fes simultàniament per Guerau Alemany i per Guerau de Jorba i que els homes d'armes que romanien als feus dels castells quedessin retinguts per Guerau Alemany. A canvi, Guerau de Jorba i els seus es comprometeren a conservar, defensar, mantenir i romandre als llocs fidelment (*faciat staticam*), acompanyats dels seus homes d'armes. Quan no siguin als llocs es comprometen a deixar-hi un home armat i a participar en l'host i cavalcada seguint el seu senyor, per la qual cosa reben a canvi cinc cavalleries al castell de Montagut que valen cadascuna deu càrregues de blat, una mesura de carn i una de vi.

Respecte a la datació d'aquest interessant document, val a dir que en tinguérem coneixement a través de l'obra de Lluís Ma. Figueras, però aquest autor comet l'error d'atribuir-lo a l'any 1209.⁽¹²⁾ D'entrada aquesta convinença és un trasllat posterior, com bé diu a l'encapçalament: "Hoc est translatum fideliter..." i que porta la data de "v Kalendas marcii anno Domini M^o CC^o VIII", que es correspon amb el 24 de febrer de l'any 1210, ja que està datat seguint "l'any del Senyor". Un altre argument que justifica la nova data que proposem i que trobem més correcta és la filiació de Guerau Alemany, que al document apareix signant amb la seva esposa Saurina. Aquesta dama és Saurina de Camarasa, del llinatge dels Cardona, casada amb Guerau Alemany iv de Cervelló, el qual era senyor dels llocs esmentats entre els anys 1131 (data de la mort del seu pare Guerau Alemany iii) i l'any 1167, que fou el de la seva mort. Tanmateix, Guerau de Jorba fou un noble prou conegut del qual coneixem el seu testament i sabem que va morir l'any 1185; per tant, cap dels personatges esmentats podia haver subscrit una convinença datada l'any 1209 com sosté Figueras.

Sembla que el mateix Guerau de Jorba, possessor al seu torn de diversos dominis, no pogué complir amb el deure de guarda i custòdia del castell de Montagut, per la qual cosa es veié obligat a subencomanar-lo a Guillem de Montagut el 17 de juny de 1160.⁽¹³⁾ Al text d'aquesta nova convinença es fa referència a l'anterior que varen signar el mateix Guerau de Jorba amb Guerau Alemany iv de Cervelló i Guillem de Montagut, la seva esposa Berenguera i els seus fills reberen l'encomanació dels castells de Montagut i Pinyana. A canvi obtindrien la meitat dels delmes que recaptava Guerau de Jorba (segons la convi-

L'atrotinada església de Sant Jaume de Montagut, per la seva majestuositat, obliga a pensar en els anys que li foren propicis i que cada cop són més llunyans (foto Xavier Virella - 1979).

Pica baptismal d'immersió del segle XII-XIII procedent de l'església de Sant Jaume de Montagut actualment ingressada al fons d'art romànic del Museu del monestir de Santes Creus (foto Xavier Virella - 1981).

nença que signà amb Guerau Alemany iv), així com la meitat dels plots, intestats, homicidis, cogucies, trobes i *lexius*; la tercera part de *pernis* i drets de moldre dels castells com ell mateix recaptava i retenia. També li donà el *seniorivum et districtum et mandamentum et stacamentum* sobre els habitants dels castells excepte sobre el batlle de Guerau de Jorba, retenint els drets de farga i lloçol i les quèsties. També els donà els *quarters de bestias salvaticas*. Per la seva banda, Guillem de Montagut es comprometé a ser el seu home fidel com correspon i a seguir-lo en l'host i cavalcada, tant en les seves terres com fora, amb els homes armats dels castells. Al mateix pergami consta el jurament de fidelitat fet per Guillem de Montagut a Guerau de Jorba el 23 de juliol del mateix any.

Amb aquestes dues convinences queda ben clara la situació dels llocs. D'una banda, el senyor superior és Guerau Alemany iv de Cervelló, després tenim Guerau de Jorba com a castellà i a la base se situa Guillem de Montagut com a castlà.

Tenim notícies d'aquests tres personatges actuant junts en un document de 2 de juny de 1160, pel qual van fer donació al monestir de Santes Creus de les terres on s'establí definitivament el monestir, que eren al terme del castell de Montagut. La donació fou posteriorment confirmada el dia 8 d'agost.⁽¹⁴⁾

Reprenent la figura del fill tercer de Guerau Alemany iv, Ramon Alemany de Cervelló, aquest fou un personatge important. Home de confiança de Pere i i després de Jaume i, vassall i seguidor dels Montcada, participà al seu costat a les lluites durant la minoria de Jaume i. Segons el *Libre dels Feyts*, era present a la reunió a casa de Pere Martell on es decidí la conquesta de Mallorca. Amb Guillem de Claramunt signà l'acta de promesa de repartiment de l'illa, i tots dos aportaren a l'empresa trenta cavallers propis amb els seus peons. Participà a la batalla de Portopí on moriren els Montcada i a la presa de la ciutat de Mallorca, i rebé com a recompensa un lot de dues-centes cinc cavalleries a repartir amb Guillem de Claramunt. Morí el 1229, víctima de la pesta, a l'igual que el seu nebot Guerau vi, baró de Cervelló, i el seu cos fou enterrat a Santes Creus l'any 1285.

Pel seu testament signat el 14 de juny de 1229, abans de partir cap a Mallorca, sabem que era casat amb Guerau de Cervera i deixà

nombrosos fills i filles, entre els quals destaquen Berenguer Alemany, a qui deixà de manera vitalícia Font-rubí i Pinyana; Hug Alemany, senyor de Pinyana; Guillem II, que amb el temps esdevingué baró de Cervelló per extinció de la línia legítima, i Ramon Alemany, l'hereu universal, que morí amb el seu pare a Mallorca sense deixar descendència.

Per tant, el patrimoni es centralitzà en dues branques del mateix llinatge. D'una banda, Guillem II, el fill gran sobrevivent, heretà de la seva cosina neboda Felipa I (morta vers 1235), filla de Guerau VI, la baronia de Cervelló i, d'una altra, la nissaga d'Hug Alemany (mort entorn l'any 1274), senyor de Pinyana, representada pel seu fill Guillem III (mort l'any 1323), que esdevindrà senyor de Vilademàger, Pontils, Seimella, Montclar, Foix i Miralles.

Guillem II participà al setge de València el 1238, on jurà els tractats de capitulació. Assistí a les Corts catalanes del 1251. A les

Dins el terme del castell de Montagut era inclòs, originàriament, el castell o casa forta de Ramonet, del qual encara es conserven restes molt apreciades d'una sala de planta rectangular (foto arxiu Joan Virella - 1974).

liutes nobiliars formà part de la coalició formada entorn d'Àlvar d'Urgell contra Jaume I fins al 1260, però un cop reconciliat amb el rei formà part del seu seguici. L'any 1262 fundà un hospital de pelegrins i vianants a Olesa de Bonesvalls. Era casat amb Alemanda de Cabrera, dita també Ramona Galbors, des de l'any 1246. Va fer testament el 29 d'abril de 1262,⁽¹⁵⁾ encara que no va morir fins al 1274. Segons aquest document, va escollir sepultura a Sant Cugat, i després de mencionar les seves filles Gueraua, Marquesa i Guillema, distribuï la seva herència de la manera següent: al seu fill Alemany deixà els castells de Querol i Montagut com a feu del seu germà Guerau; als seus fills Hug, cent morabatins d'or perquè fes carrera eclesiàstica; i, finalment, al seu fill Guerau el nomenà hereu universal, deixant-li la baronia de Cervelló i els castells de Foix, Vilademàger, Miralles, Santa Perpètua i Pontils.

Posteriorment el 4 de març de 1269 Guillem II va fer donació al seu fill Guerau VII dels castells de Cervelló, Gelida, Foix, Miralles, Vilademàger i Santa Perpètua, a condició que es casés amb Brunissenda, filla de Ramon, vescomte de Cardona.⁽¹⁶⁾

Per la seva banda, Alemany de Cervelló, casat amb Elisenda d'Anglesola, es convertí en baró de Querol i Montagut fins a la seva mort l'any 1300.

El seu successor a la baronia fou el seu fill Guerau Alemany I com a tal va prestar homenatge a Jaume II pel feu de Montagut el 10 d'abril de 1309;⁽¹⁷⁾ però sembla ser que ja era difunt el 23 de maig de 1313, quan Pere de Queralt va fer homenatge al rei pel castell de Montagut, com a tutor d'Hug de Cervelló, fill i hereu del difunt Guerau Alemany.⁽¹⁸⁾ Sabem que era casat amb Blanca de Vilaragut, segons un poder que ella atorgà a Guillabert de Cruïlles, senyor de Peratallada, per comparèixer davant el rei Alfons III i fer-li homenatge pel feu del castell de Montagut, el 27 de desembre de 1326⁽¹⁹⁾ i també hi ha una carta de procuració que aquesta dama atorgà en favor de Ferrer de Vilafranca el 25 de maig de 1336, perquè en el seu nom prestés homenatge al rei pels feus i on es fa constar que Guerau Alemany, el seu espòs, era difunt.⁽²⁰⁾

La minoria d'Hug de Cervelló fou aprofitada pel germà petit del seu pare, Berenguer Arnau, que usurpà la baronia, s'apropià dels feus

i es va fer fort al castell de Querol. Tenim coneixement d'aquest fet per tres documents prou significatius emesos per la cancelleria reial. El primer porta la data de 24 de març de 1315 pel qual Jaume II s'adreçava des de Santes Creus al seu batlle de Font-rubi manant que, juntament amb els homes de Vilafranca del Penedès, portessin des d'aquella vila alguns enginys destinats al setge de Querol. L'endemà envià unes lletres al seu parent, el rei Sanç de Mallorca, amb què s'excusava de no poder atendre els seus representants per trobar-se ocupat amb el setge del castell de Querol que el mantindria en aquell lloc fins passada Pasqua. En els mateixos termes s'adreçà a la seva esposa, la reina Maria, a la qual informava que tant ell com els seus fills, els infants Alfons comte d'Urgell, Pere i Ramon Berenguer, es trobaven assetjant el castell de Querol ocupat pel noble Berenguer Arnau de Cervelló, contra el qual procedeixen d'acord amb els Usatges de Barcelona, raó per la qual no pogueren celebrar amb ella les festes de Pasqua a Barcelona.⁽²¹⁾ De l'estudi d'aquests tres documents, que, per altra banda, són poc explícits, podem deduir que Berenguer Arnau de Cervelló havia ocupat indegudament el castell de Querol; per tant, el rei, com a senyor superior i detentor de la potestas, aplicà, en conseqüència, els Usatges, que consideraven els castells com a regalia del príncep. Concretament l'usatge *Rocas* proclama aquesta regalia des de la constitució de Jaume I l'any 1251.

De tota manera, l'incident, prou greu en una època en què el dret comú, fruit de la fusió del dret romà, el canònic i el feudal, estava molt consolidat, acabà de manera natural amb la mort el 1316 del noble usurpador, amb la qual cosa la baronia quedà en mans d'Hug de Cervelló, fill i hereu legal de Guerau Alemany.

Sembla ser que aquest personatge era un home violent que mantenia el codi de conducta típic dels nobles del seu temps, participant en guerrilles feudals, fent cavalcades pels termes veïns i embrancat en conflictes termenals amb els altres castells. Un exemple clar foren les bandositats comeses contra el terme veí del castell de Celma, que era en mans de l'orde de l'Hospital, que es queixà davant el rei. Tenim constància dels fets quan el 22 d'octubre de 1328 Alfons III es dirigí al seu fill, l'infant Pere, com a procurador general de la Corona, dient-li que el prior de l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, Arnau d'Alòs, havia denunciat que els seus homes de Celma foren atacats i molestats quan es dirigien al mercat de l'Arboç,

malgrat els guiatges que portaven, pel noble Huguet de Cervelló. Per tant, el rei féu manament a Bartomeu Ventosa, de la vegueria de Vilafranca, que investigués els fets i procedís segons dret i justícia. L'inici de les investigacions no aturaren el noble i el 27 de novembre següent el rei s'adreçà al sotsveguer de Vilafranca informant-lo que Arnau d'Alòs havia denunciat novament greus fets produïts recentment pels quals alguns homes del castell de Celma, de l'orde de l'Hospital, que eren sota la protecció i el guiatge especial de l'infant Pere, quan eren de tornada del mercat de Valls foren atacats pel noble Huguet de Cervelló, Arnau de na Sanga i el seu fill Ramon Tort, juntament amb divuit homes seus, exercint el terror contra aquells homes que foren injuriats. El rei es queixà d'aquest comportament indigne, per tant manà fer investigacions per esbrinar la veritat dels fets i, si convenia, iniciar un procés davant la cúria reial, presidida per l'infant Pere. Finalment, el 25 de febrer de 1329 Alfons III es dirigí contra el noble, al qual reiterà que Arnau d'Alòs havia exposat que cinc o sis homes del terme de Celma havien patit cremades de blat i robatoris de bèsties grans i petites, danys i perjudicis que pujaven fins a trenta mil sous de Barcelona. Fa constar que els homes atacats eren sota la custòdia de l'infant Pere, a l'igual que tot el lloc de Celma. Per tant, manà que en el termini de vuit dies Huguet de Cervelló es presentés amb els diners davant el rei i indemnitzés el prior o el seu procurador. Per això establí un salconduit al seu favor que seria revocat si no complia l'acord. Manà també als oficials reials que fessin complir l'ordre i procedissin contra el noble si fos el cas.⁽²²⁾ Com que no hi ha cap més menció sobre aquest afer hem de suposar que es resolgué favorablement a l'orde hospitalera.

Hug de Cervelló es casà amb Elionor de Cardona, filla de l'almirall pontifici Ramon de Cardona, dels Cardona de Torà. El 1341 anà amb el seu oncle Guillem IV de Cervelló, baró de la Llacuna-Vilademàger, a Sardenya. Tornà a l'illa l'any 1347 dirigint les tropes de reforç i morí a la batalla dels Aidu di Turdu el mateix any, amb el seu oncle Guillem IV i els seus cosins de Vilademàger, Guerau i Mònic.

El seu fill Ramon Alemany de Cervelló el succeí; aleshores era menor d'edat, per la qual cosa la seva àvia, Blanca de Vilaragut, va recórrer a la cort del veguer de Vilafranca perquè es nomenés un tutor per al seu nét, essent nomenada ella mateixa.⁽²³⁾ Sabem que es casà amb Beatriu de Queralt, ja que apareix amb el seu marit i un dels seus

*Parament interior del pou de glaç del castell de Ramonet
(foto arxiu Joan Virella - 1974).*

fills a la subscripció de la venda d'un censal mort per trenta set mil sous de preu, i que ells i les universitats dels castells de Querol i Montagut crearen a favor de Guillem de Cervelló el 4 de juny de 1386.⁽²⁴⁾

Tenim múltiples proves de l'activitat pública d'aquest noble al servei de la Corona. Combaté a Sardenya el 1354. L'any 1356 participà a la guerra contra Castella, defensant les fronteres valencianes, i el 1360 era membre del consell de guerra de l'infant Ferran. El 1363 fou un dels negociadors de les treves de Morvedre amb els castellans i el 6 d'octubre va fer de testimoni de la concòrdia signada per Pere III i Enric de Trastàmara i hi cedí un fill seu com a garantia.⁽²⁵⁾ El 1364 fou delegat a Navarra amb Berenguer de Pau, portant les converses definitives. La seva actitud propera a Bernat de Cabrera el va convertir, juntament amb Berenguer de Pau, en sospitosos durant el procés contra el conseller Cabrera, però tots dos foren absolts. Fins i tot Ramon Alemany seguí gaudint del favor reial i fou nomenat camarlenc major. Fou també un dels testimonis als capítols matrimonials signats el 12 d'abril de 1375 entre l'infant de Castella Joan, fill del rei Enric de Trastàmara, i la infanta Elionor, filla de Pere III, que segellà la pau entre tots dos reis,⁽²⁶⁾ i el 7 de gener de 1378 participà a l'ambaixada davant el rei Enric de Castella.⁽²⁷⁾ També durant l'any 1378 fou absent de Catalunya portant les gestions d'una ambaixada davant el Papa, raó per la qual no podia exercir adequadament el seu càrrec de governador de Catalunya, segons un document de la cancelleria reial, que porta la data de 26 de juliol.⁽²⁸⁾ Un fet obscur enterbolí la seva reputació quan amb el seu germà i dos fills seus matà el conseller reial Castelló de Mallorca per causes que es desconeixen, fet que causà gran escàndol. Els Cervelló degueren fugir i foren acollits a la cort del comte d'Empúries, rebel a la Corona. La mort de Pere III va portar l'oblit dels fets, i el mateix Ramon Alemany es regracià amb el nou rei, Joan I, acompanyant l'infant Martí i altres nobles a assetjar la reina Sibil·la a Sant Martí Sarroca el 1387. Recuperat el crèdit perdut, Joan I el nomenà camarlenc i governador de Catalunya el 1391. A la mort de Joan I el 1396 tornà a canviar la seva sort, ja que fou inclòs en el procés obert contra la majoria de cortesans. Malgrat tot, fou perdonat per Martí I que el nomenà de nou governador de Catalunya el 1399, càrrec que exercí fins a la seva mort el 1405.

En referència a la intervenció de Ramon Alemany en els afers de la seva baronia, cal dir que fou prou important. El 30 de novembre de

1363 el rei Pere III li va vendre a carta de gràcia tota la jurisdicció i el mer imperi dels castells de Querol i Montagut per quinze mil sous de Barcelona.⁽²⁹⁾ Aquesta venda representà que el baró obtenia el poder i la legítima autoritat per governar i posar en execució les lleis, declarant i aplicant el dret. Els drets jurisdiccionals comprenien la jurisdicció criminal, ja sigui la baixa, que representa actuar contra els lladres, i l'alta, que jutja crims de major entitat. També comprenen el mer imperi, que dona la capacitat d'erigir forques, costells, pals i altres instruments de càstig aplicats als condemnats, i la capacitat per exiliar del lloc, mutilar membres i executar la pena de mort en alguns casos. Un altre dret jurisdiccional és el civil, que es correspon amb el mixt imperi i s'encarrega de les causes civils, com donar tutors i curadors als menors d'edat i incapacitats, autoritzar alienacions de béns, formar assemblees veïnals, concedir privilegis, nomenar oficials com el batlle, el saig i l'escrivà públic, controlar l'ordre públic, empresonar els malfactors, posar multes, etc.

El 5 d'abril de 1365 Pere III tornà a mencionar que havia venut a carta de gràcia la jurisdicció de Pont d'Armentera al terme de Querol i la jurisdicció dels castells de Montagut i Pinyana a Ramon Alemany de Cervelló, venda que fou confirmada el 25 d'abril.⁽³⁰⁾

La prosperitat d'aquest noble el portà a engrandir i millorar el seu patrimoni amb la compra al rei a carta de gràcia del castell de Subirats el 10 de juliol de 1377. Aquesta compra comprenia el castell amb tots els seus termes i drets i tota la jurisdicció amb el mer i mixt imperi. D'aquesta manera Ramon Alemany es convertia en senyor territorial i jurisdiccional de Subirats, mentre Pere III obtenia diners ràpids i fàcils per finançar la campanya de Sardenya, ja que la venda fou per la no genys menyspreable quantitat de 317.864 sous de Barcelona.⁽³¹⁾

El prestigi assolit per Ramon Alemany degué suscitar enveges i rivalitats que provocaren que fos víctima d'acusacions portades davant la cúria reial el 16 d'abril de 1365, de les quals no es volgué defensar al·legant la seva innocència. El 18 de setembre de 1368 Pere III va emetre sentència definitiva exculpatòria i li retirà tots els càrrecs, ja que només eren presumpcions per part del procurador fiscal reial, al qual imposà *silencium sempiternum*. Uns anys després tornà a presentar-se una denúncia contra ell. Pel que sembla, Ramon

Alemany de Cervelló fou acusat, juntament amb el seu cambrer i criat Roiçeto de Xuera, del *nefast crim* de sodomia. La denúncia motivà l'inici d'un procés que culminà el 23 de febrer de 1380, quan Pere III sentencià, novament, la seva innocència, proclamada davant el seu fill Hug de Cervelló, uxier d'armes reial, per absència del seu pare, a la cambra dels paraments del palau reial menor de Barcelona, és a dir el saló del Tinell.⁽³²⁾

Si bé és cert que Ramon Alemany gaudí del favor de Pere III, també és cert que la seva situació fou fluctuant, seguint el curs dels esdeveniments polítics, units a la seva situació econòmica personal. En tenim proves al document de la cancelleria reial datat el 28 de maig de 1380, pel qual el rei s'adreçà a Pere Ça Costa, batlle general de Catalunya, indicant-li que Beatriu de Queralt, esposa del noble, posseïa les rendes presents i futures i altres drets sobre els castells i llocs del seu espòs, però que es trobaven en mans de la cúria reial. Malgrat tot, com que l'esmentada Beatriu havia de mantenir i alimentar la seva família, el rei decidí concedir-li quinze mil sous anuals. Per tant, manà a Pere Ça Costa que obtingués aquesta quantitat de les rendes i drets del castell de Subirats, un dels castells de Ramon Alemany ara en mans de la cúria reial, i manà també al mestre racional que ho fes constar als seus llibres.⁽³³⁾

Possiblement els múltiples afers polítics i diplomàtics als quals es dedicava no li permetien fer-se càrrec dels assumptes de la seva baronia. Tanmateix, era corrent que els pares fessin donacions *inter vivos* en favor dels seus fills. De tota manera, sembla que abans del 1380 cedí al seu fill Hug Alemany els castells i llocs de Querol, Montagut, Pinyana, Saborella i Subirats. Segurament es tractava d'una cessió privada feta sense el coneixement del rei, el qual en darrera instància hi havia de donar la seva conformitat com a senyor superior. Per aquesta raó la cúria reial va ocupar de manera cautelar els llocs, posant les seves rendes sota l'administració del batlle general de Catalunya i fent usufructuària Beatriu de Queralt, esposa de Ramon Alemany. El seu fill Hug Alemany va adreçar una súplica al rei sobre la propietat dels castells i el 4 d'octubre de 1380 Pere III va expedir un manament al batlle general de Catalunya autoritzant la restitució dels llocs a Hug Alemany.⁽³⁴⁾ De tota manera, Beatriu de Queralt posseïa el domini útil de Montagut, segons un document de 10 de juliol de 1393.⁽³⁵⁾ Aquest fet s'explica per la mort prematura del

Vista d'algunes de les enderrocades estructures del castell de Selma sobre el poble abandonat. Selma fou una comanda templera i, més tard, hospitalera (foto arxiu Joan Virella - 1975).

seu fill Hug Alemany, el 1392, el qual del seu matrimoni amb Beatriu d'Erill no deixà més que una filla, Elionor de Cervelló, no apta per heretar la baronia.

Pel que sembla, les diverses denúncies presentades contra Ramon Alemany no aconseguiren minvar el seu prestigi que es mantingué amb Joan I, fill i successor de Pere III. El 27 d'abril de 1391 la reina Violant, esposa de Joan I, en agraïment pels serveis prestats pel seu conseller i camarlenc portant l'ambaixada davant el Papa, va fer-li donació de tota la jurisdicció civil i criminal, alta i baixa, el mer i mixt imperi, l'host i cavalcada, la redempció i tots els drets del castell i terme de Marmellar. Aquell castell pertanyia al donzell Arnau de Vernet, el qual en mantingué la potestat, mentre que Ramon Alemany de Cervelló obtenia el dret, el domini, la propietat i la possessió reial, pels quals donaria jurament de fidelitat i homenatge al rei.⁽³⁶⁾

A la capbreuació dels feus reials realitzada durant el regnat de Martí i l'Humà, consta que Ramon Alemany de Cervelló és senyor de Querol, Montagut, Sant Martí Sarroca, Subirats, Vallmoll i del lloc de Cabra. La declaració porta la data de 21 de maig de 1405.⁽³⁷⁾

El 29 d'octubre del mateix 1405 el baró va fer testament, on consta que era senyor dels llocs abans citats. Hi mencionava els seus fills Guerau Alemany, fra Guillem Ramon Alemany, comanador major d'Alcanyís de la Milícia de Calatrava, i Berenguer Arnau Alemany, les seves filles Elionor, casada amb Gastó de Montcada, i Beatriu, casada amb Lluís de Mur. Hi recordava els seus néts Guerau Alemany, del seu fill difunt Ramon; Simó, Nacard, Dalmau i Hug de Mur i la seva néta Elionor de Cervelló, filla del difunt Hug Alemany, i la seva nora Aldonça de Cardona, esposa de l'hereu Guerau Alemany.⁽³⁸⁾

El seu fill i successor, Guerau Alemany de Cervelló i de Queralt, era en un principi destinat a la carrera eclesiàstica, però la mort dels seus germans grans va fer que abandonés els estudis i es convertís en l'hereu de la baronia. El 1392 anà a l'expedició a Sicília amb l'infant Martí i Martí el Jove. El 1394, amb Ramon de Bages, alliberà el seu parent Berenguer Arnau de Cervelló, de Vilademàger, que era assetjat al castell de Nicòsia, encara que caigueren tots presoners i foren més tard alliberats per Hug de Santa Pau. El 1397 fou conseller i camarlenc del rei Martí I. L'any 1398 es casà amb Aldonça de Cardona, filla del comte Hug Folc II de Cardona. El 1400 fou ambaixador a París i Avinyó. Conseller de Martí el Jove a Sicília, prengué part a la pau amb Gènova signada el 1403, assistí al sotmetiment del comte de Mòdica a Martí el Jove (1404) i al tractat d'amistat signat amb el Regne de Granada el 1405. Aquell mateix any fou nomenat governador de Catalunya, en substitució del seu pare. El 1409 gestionà el tractat comercial amb Castella. Fou marmessor del testament de Martí I i assistí el rei fins al seu darrer moment. Convocà el Parlament de Catalunya a Montblanc i després ordenà el seu trasllat a Barcelona, on s'oposà a la candidatura de Jaume d'Urgell, per la qual cosa rebé els atacs dels Montcada i dels Cardona. La seva actitud destacà en el procés de negociacions que precediren el compromís de Casp. El 1413 fou un dels consellers de Ferran I durant la sufocació de la revolta de comte d'Urgell, rebent en nom del rei la submissió dels llocs i castells del comtat. Participà en la lluita contra Jaume d'Urgell obli-

gant-lo a replegar-se a Balaguer i lluitant després a Lleida. Acabat el conflicte signà en el procés contra el *Dissortat* i tornà a ésser nomenat governador de Catalunya els anys 1415 i 1416.

Sabem molt poc dels seus afers privats i els referents a la marxa de la seva baronia. Tan sols destacar que l'any 1407 va vendre a la seva neboda Elionor de Cervelló, casada amb Antoni de Luna, la baronia de Vallmoll.⁽³⁹⁾

Guerau Alemany de Cervelló morí l'any 1418, i deixà una filla, Beatriu, casada amb Dalmau de Rocabertí, i un fill, Guerau Alemany de Cervelló i de Cardona, que heretà la baronia de Querol, Montagut i Sant Martí Sarroca.

Aquest noble seguí en un principi la brillant carrera política i diplomàtica al servei de la Corona que distingí els seus avantpassats. La seva sort canvià quan fou un dels ambaixadors catalans que anaren a veure Joan II a Lleida després de l'empresonament del príncep Carles de Viana. Davant les injúries del monarca contra Catalunya desembreinà l'espasa i es retirà en mostra de desacord. Un cop esclatada la Guerra Civil, s'hi adherí ben aviat. El 29 de maig de 1462 sortí de Barcelona amb les forces del comte Hug Roger III de Pallars, comandant suprem de la Generalitat, i assetjà Girona, on eren refugiats la reina Joana i l'infant Ferran el 6 de juny. El 23 de juliol es veié obligat a retirar-se davant l'arribada de l'exèrcit francès al·liat de Joan II. El 3 de setembre hostilitzà els francesos prop d'Hostalric, després de deixar a Blanes les tropes del comte de Pallars, i defensà Barcelona. Fou nomenat conseller assessor de la Generalitat. Al gener de 1464 assistí a la recepció de Pere de Portugal, el rei escollit per la Generalitat. Es traslladà al front de Vilafranca del Penedès, on fou detingut pel traïdor navarrès Joan de Beaumont. Poc després fou objecte d'un bescanvi i alliberat, reprengué la lluita i el 28 de febrer de 1465 combaté amb Pere de Portugal a la batalla de Calaf, on caigué presoner.

Guerau Alemany es casà amb Caterina Beneta, filla de Martí Joan I de Cervelló, de la branca de Vilademàger, segons els capítols matrimonials que es signaren el 1442.⁽⁴⁰⁾ Pel testament de la seva esposa fet el 6 d'agost de 1471 sabem que els Cervelló tenien un túmul funerari al convent de Sant Francesc de Barcelona.

Pel que sembla, després de la Guerra Civil catalana Guerau Alemany restà en una situació econòmica força desastrosa. Les rendes provinents de la seva baronia no eren gaire quantioses i contraqué molts deutes. Una de les principals raons de la seva difícil situació venia d'anys enrere, quan es produí el procés de redempció de la jurisdicció dels seus castells.

La reina Maria, esposa d'Alfons el *Magnànim* i lloctinent de la Corona, va promoure durant la seva regència una política general d'incorporació al patrimoni reial dels seus béns alienats en el passat, dintre del qual entraven de ple les jurisdiccions i altres drets.

En referència a la baronia de Querol-Montagut, el procés s'inicià el 18 de juliol de 1448⁽⁴³⁾ amb l'expedició de cinc documents consecutius que contenien, en primer lloc, la salvaguarda emesa en favor de la lluïció dels castells de Querol i Montagut, dirigida als prohoms, homes i singulars dels castells, els quals volien tornar al domini reial i reintegrar-se al patrimoni, raó per la qual els posaven sota la seva reial protecció, custòdia, comanda i guiatge, indicant que tots els censos, les rendes agràries i els negocis dels llocs serien gestionats en endavant per un procurador en nom de les universitats. Adreçava un manament al vicegerent del governador de Catalunya, al veguer i al batlle de Vilafranca del Penedès i a tots els oficials reials, perquè donessin garanties i defensessin aquesta salvaguarda, sota pena de dos mil florins d'or als infractors.

Al segon document la reina Maria s'adreçava als encarregats de la recuperació dels castells indicant que eren els habitants del lloc que volien promoure la lluïció. Per tant, donava llicència i facultat plenària als homes i universitats dels castells i manava al noble Guerau Alemany de Cervelló, detentor i possessor dels llocs, que permetés la formació de síndics i sindicats per portar endavant els tràmits. Això significava que podien fer talles per recaptar els diners i emetre censals morts, violaris i retrodelmes. A més, si el noble gosava contradir el manament reial, el governador i el batlle general de Catalunya, el veguer de Vilafranca i tots els oficials reials tenien cartes de la reina que els autoritzaven a intervenir-hi.

Seguidament, Guerau Alemany de Cervelló fou oficialment informat de la voluntat dels habitants dels castells d'obtenir la redemp-

ció. Aquesta voluntat havia motivat la intervenció de la reina, que els havia autoritzat a fer síndics i obtenir els diners, demanant al noble que fes jurament de no maltractar-los i que no posés cap impediment per aturar el procés.

Sobre la suposada voluntat i interès de les poblacions a redimir-se, cal dir que majoritàriament es tracta de la literatura típica de la cancelleria reial, ja que moltes vegades els llocs no tenien cap interès a obtenir la lluitació, la qual els suposava un gran esforç econòmic que tan sols el homes benestants estaven en condicions d'assumir i per això pressionaven els altres homes de condició més humil.

Però la maquinària de la cancelleria no s'aturà i seguí amb una comunicació al vicegerent del governador i batlle general de Catalunya, als veguer i sotsveguer de Vilafranca del Penedès i a tots els oficials reials, als quals la reina Maria encomanava de manera especial que vigilessin el procés, nomenant un procurador fiscal que personalment s'encarregués de les negociacions.

El darrer document és una comunicació adreçada a Guerau Alemany de Cervelló fent-li saber que s'havien derogat tots els seus drets

Petita estructura del sector sud del conjunt de fortificacions que defensaven l'entrada del castell de Selmella (foto J. Bolòs).

i se'l citava perquè en el termini de vint-i-sis dies es presentés amb els seus procuradors davant els consellers reials Jaume Paulí i Antoni de Mesa, doctors en lleis i comissionats per tractar els afers de la redempció.

Hem de suposar que el noble va fer cas del requeriment reial i arribà amb la cúria reial a alguna mena d'acord o compromís, l'abast del qual queda representat en el fet que el castell de Querol restà al marge del procés de redempció que fou assumit en solitari pel castell de Montagut en tota la documentació generada posteriorment.

El 21 d'agost següent la reina Maria s'adreçà al veguer de Vilafranca del Penedès i al seu lloctinent, als quals exposà que el procurador fiscal reial, juntament amb els síndics del castell de Montagut, encarregats de la lluçió i integració al patrimoni reial del lloc, havien constatat que hi havia deu o dotze habitants del lloc que volien impedir la lluçió i es negaven a signar els capítols de privilegis, malgrat que havien estat emesos per pragmàtica sanció. Per això els manà que possessin remei a aquesta situació i que els homes contraris a la redempció fossin compelits a signar i que la lluçió seguís.⁽⁴⁴⁾

Sembla que el desacord continuà, ja que l'11 de setembre del mateix any la reina Maria insistí al veguer de Vilafranca i al lloctinent del batlle general a la vila, com també al batlle del castell de Montagut, dient-los que havia estat informada que hi havia alguns habitants del terme que desitjaven impedir la lluçió i la incorporació al patrimoni reial de la jurisdicció, negant-se a pagar la seva contribució a les despeses. Per tant, manà, sota pena de cinc-cents florins d'or d'Aragó, que tots els habitants del castell i terme signessin els acords i contribuïssin a les despeses. Recordava que tant el procurador fiscal reial com els homes del castell eren sota custòdia i salvaguarda reial, i indicava al batlle del castell que no havia de molestar, ni maltractar, ni vexar als homes, ni fer-los desistir de prosseguir la lluçió. També havia de permetre a Guerau Requesens, síndic del castell, que continués treballant en el procés, ajudat pel procurador.⁽⁴⁵⁾

El procés encara s'allargaria més i això impacientava a la reina, la qual el 16 d'octubre escriví al veguer de Vilafranca del Penedès, ja que volia restaurar la lluçió que semblava aturada, en un termini no gaire llarg. Es constata que la mateixa situació de Montagut la tenien els castells de Subirats, Sant Martí Sarroca, com també els castells de Vilademà-

ger, Font-rubí i Foix (aquests tres darrers en mans dels Cervelló, barons de la Llacuna i Vilademàger). Explicava la reina que s'havien concedit i expedit a cada universitat dels castells esmentats lletres de salvaguarda que foren enviades a Vilafranca del Penedès i també còpia a la universitat de cada castell i que, per tant, ningú podia al·legar ignorància. De tot això també foren informats els nobles Guerau de Cervelló i Guillem Arnau de Cervelló, detentors i possessors dels castells, perquè respectessin els processos i no trenquessin les salvaguardes, les quals anaven d'acord amb les Constitucions de Catalunya i els Usatges de Barcelona. En definitiva, la lloctinent manava al veguer que donés auxili i consell a les universitats dels castells, nomenant per a això una persona de Vilafranca, la qual podria actuar conjuntament amb el procurador fiscal reial i tots dos rebrien plena potestat d'actuació.⁽⁴⁵⁾

Del 27 de desembre del mateix any és la comunicació adreçada a Guerau Alemany de Cervelló, el qual sembla que havia ordenat al seu batlle que s'apropriés del blat i d'altres coses que el síndic de Montagut, Guerau Requesens, reservava per a les despeses dimanants del procés de redempció. La reina manà al noble que restituís tots els béns, si no volia respondre de tot això per via criminal, donant-li un termini de tres dies per fer-ho, sota pena de mil florins d'or a imposar pel veguer de Vilafranca del Penedès.⁽⁴⁷⁾

El procés de redempció del castell de Montagut rebé una empenta important el 17 de maig de 1449, quan la cancelleria recollí una sentència promulgada per la reina Maria, la qual recordava la súplica redactada per Garcia de Borau, procurador fiscal reial, i Guerau de Requesens, síndic de Montagut, demanant la llució i reintegració al patrimoni reial del mer i mixt imperi i tota la jurisdicció del castell. La sentència recull la documentació presentada a tal efecte, i que consisteix, en primer lloc, en la venda de la jurisdicció l'any 1363 a Ramon Alemany de Cervelló, la salvaguarda promulgada per promoure la redempció i les al·legacions del noble. Un cop vista i comprovada la potestat de Guerau de Requesens com a síndic de Montagut i d'acord amb les pragmàtiques promulgades pels reis Pere III, Joan I i Martí I i les capitulacions fetes per la mateixa reina Maria a la llució d'un altre lloc i que servia com a referència per al cas actual, i, finalment, llegida la relació feta per Antoni de Mesa i Francesc Colomer, es féu pública la sentència que feia constar que la venda de l'any 1363 era feta a carta de gràcia, per tant la Corona podia recuperar-la pagant la quantitat per la qual l'havia alienada. La reina declarava així

que la lluçió de Montagut s'havia de fer per procuració fiscal i per la universitat dels homes del terme, essent valorat el lloc en quinze mil sous. D'aquesta sentència s'ordenà que se'n fes pragmàtica sanció on havia de constar el preu de Querol i Montagut, i que el rei tornaria a exercir la jurisdicció. La sentència fou comunicada a tots els oficials reials perquè la respectessin i la fessin respectar.⁽⁴⁸⁾

El desenllaç era a prop. Un cop emesa la sentència sobre Montagut, el següent pas era fer-la pública. La reina uns pocs dies després, el 26 de maig, ho féu saber al lloctinent del batlle general de Catalunya resident a Vilafranca del Penedès, indicant que Guerau Alemany de Cervelló també coneixia el contingut de la sentència, per tant havia de tornar el mer imperi i aquest oficial el rebria en nom del rei. També havia d'ensorrar les seves forques, pals i pèrtigues, sota pena de dos mils florins d'or. D'aquest document s'expressa que una còpia s'havia entregat als síndics del castell de Montagut.⁽⁴⁹⁾

Quedava pendent, malgrat tot, l'estimació del lloc, ja que Montagut es redimia separadament de Querol. Així el 6 de novembre del mateix any es produí l'estimació i taxació de la jurisdicció, mer i mixt imperi del castell de Montagut, el qual fou valorat pel lloctinent del batlle general de Catalunya, amb l'assessorament de doctors en lleis, en sis-cents florins d'or d'Aragó, de la qual cosa en feia declaració, en nom de la reina, el canceller reial Jofre d'Ortigues, professor en lleis, redactada per Andreu Català, escrivà i notari reial, en acte del consell reial celebrat a l'aula anomenada de Mallorca al castell reial de Perpinyà.⁽⁵⁰⁾

La quantitat estimada per a la lluçió de Montagut era força elevada i representà grans dificultats per als seus habitants. La reina no era aliena a aquest problema i el 28 de febrer de 1450 els donà llicència per emetre censals morts i vendre'ls a carta de gràcia per un preu total de vuit mil sous de Barcelona, malgrat les prohibicions. També els autoritzà a imposar delmes i retrodelmes agraris i qualsevol altre impost. D'aquesta manera, podem afirmar que atorgant-los el privilegi de controlar les seves finances i la seva fiscalitat, deixava el camí obert per a la formació del municipi.⁽⁵¹⁾

Finalment, el procés de redempció del castell i terme de Montagut quedà definitivament completat el 15 de maig de 1451 i la seva jurisdicció fou incorporada a la Corona.⁽⁵²⁾

Torre de planta circular del castell de Pinyana (foto J. Bolòs - 1995).

Els Cervelló, de tota manera, continuaren essent barons de Querol, ja que retingueren el domini i la possessió d'aquell terme, com també mantingueren encara diverses propietats a Montagut com a alous. Per exemple, hi ha un document que porta la data de 1459 i que consisteix en un rebut fet pel dret de lluïsmo reial, signat amb la conformitat del batlle general a la venda feta per Guerau Alemany de Cervelló d'un censal mort a Bernat Çapila. L'interès d'aquest rebut ve donat pel fet que el noble s'obligà a la venda amb tots els drets i rendes que pertanyien al castell i terme de Montagut, fent constar que el tenia com a feu reial i sota domini i alou. És a dir, els Cervelló seguien essent senyors territorials, encara que empobrits.⁽⁵³⁾

Les dificultats financeres dels Cervelló continuaren. En tenim com a mostra una nova venda d'un censal mort fet per Guerau Alemany de Cervelló, fill, signat el 10 de desembre de 1461, obligant-se també amb les rendes i drets del castell i terme de Montagut.⁽⁵⁴⁾ Posteriorment la guerra civil catalana accentuà la decadència d'aquesta família, la qual, recordem, s'alineà del costat de la Generalitat i degué patir la repressió de Joan II.

Un bon exemple de tot això el tenim al litigi que mantingueren Guerau Alemany de Cervelló i el seu fill Martí Joan Alemany de Cervelló, el 6 de juliol de 1477. El pare acusà el seu fill d'ocupar indegudament el seu castell de Montagut. El rei Joan II dictaminà que les rendes del castell fossin segrestades i passessin a mans de la cúria reial mentre durés el procés, circumstància que degué accentuar la penúria econòmica del baró.⁽⁵⁵⁾

La situació arribà a ésser insostenible. Aclaparat pels deutes i les obligacions de pagar les pensions dels censals morts venuts al llarg dels anys, Guerau Alemany de Cervelló fou pressionat pels seus creditors. El 7 de maig de 1487 el castell de Montagut, amb tots els seus termes i territoris i tots els seus drets i rendes, el mer i mixt imperi i tota la jurisdicció alta i baixa, civil i criminal, les rendes, censos, delmes agraris, quèsties, servituds, etc., fou venut en pública subhasta i comprat per Gaspar Maymó per set-centes seixanta-sis lliures, setze sous i sis diners.⁽⁵⁶⁾

Però la propietat de Montagut continuà essent complicada. El nou comprador es veié aviat amb dificultats per satisfer l'import del lluíisme que corresponia cobrar al rei, cobrament que li pertocava per ésser un bé del patrimoni reial. El 25 de març de 1502 Francesc Maymó va signar una obligació per la qual es comprometé a pagar dues-centes cinquanta-cinc lliures, dotze sous i dos diners per raó del dret de terç que pertanyia al rei amb ocasió de la venda del castell al seu pare Gaspar Maymó. En aquesta obligació també es concretà que el lluíisme s'havia d'entregar al monestir de Santes Creus per desig exprés del rei, que en feia donació.⁽⁵⁷⁾

Poc temps després, el 7 de juny de 1502, el lluíisme fou finalment satisfet per Francesc Maymó al lloctinent del batlle general, segons consta en un rebut expedit pel batlle general de Catalunya.⁽⁵⁸⁾ Seguidament, el 17 d'octubre, es produí la donació de Ferran II al monestir de Santes Creus del dret de lluíisme de Montagut. Aquesta concessió fou feta a perpetuïtat i comprenia qualsevol acció real i personal, ordinària i extraordinària i qualsevol altra que pogués pertànyer al dret de lluir, donant, a més, a l'abat del monestir la capacitat de poder tenir al terme als seus representants.⁽⁵⁹⁾ Amb data 20 d'octubre Ferran II comunicà aquesta cessió al batlle general de Catalunya Miquel de Sarriera.⁽⁶⁰⁾ De tota manera, fins al 20 de juny de 1506 no es produí

l'època de solució sobre el lluíisme reial per la venda de Montagut, que definitivament pagà Francesc Maymó al batlle general de Catalunya.⁽⁶¹⁾

El destí del castell de Montagut continuà essent incert. A una carta emesa per la cancelleria reial redactada l'11 d'agost de 1514, el rei Ferran II s'adreçà al batlle general de Catalunya, Joan Aymerich, fent-li saber que havia estat informat que el castell i terme de Montagut s'havia tornat a vendre per execució de Cort i a instàncies dels creditors, i que el nou comprador era el cavaller Joan Armengol, el qual adquirí el lloc per tres mil lliures de Barcelona. Com que el castell era un feu reial, li pertocava cobrar el dret de lluíisme de la venda. Ferran II decidí fer mercè i gràcia d'aquest dret al seu conseller i sotscanceller mossèn Antoni Agustí, com a ajuda per les despeses que contínuament tenia a la seva cort. Per tant, manava al batlle general que fes el cobrament del lluíisme i tots els altres drets que provinguessin de la venda i fes entrega de la quantitat a mossèn Agustí. Finalment, manà als mestres racionals i als seus oïdors de comptes que fessin constar la rebuda de la quantitat i que s'expressés als llibres de comptes.⁽⁶²⁾ Amb la mateixa data el rei comunicà aquesta decisió al batlle general de Catalunya.⁽⁶³⁾

Malgrat les adversitats, els Cervelló no es resignaren a perdre Montagut i el 6 de maig de 1516 iniciaren un procés portat davant la batllia general de Catalunya per Berenguer Arnau Galceran de Castre i de Pinós, en altre temps conegut com Cervelló, que s'enfrontà al fisc de la batllia general. Aquest personatge era Berenguer Arnau IV de Cervelló, fill del noble del mateix nom, cap de la línia troncal primogènita dels Cervelló, barons de la Llacuna-Vilademàger, i de Joana de Castre i Pinós, que aportà la baronia de Castre-Peralta i el vescomtat d'Illa, patronímic que prengueren els seus successors. Berenguer Arnau presentà una súplica a la qual afirmava que el feu i l'alou del castell i terme de Montagut li pertanyien com a dret adquirit pels seus avantpassats, els senyors de Cervelló, i que el batlle general no podia pertorbar-lo als seus dominis. Fonamentava la seva intenció en un document inserit a la demanda que consistia en el trasllat de la donació feta pels comtes Ramon Berenguer III i Doïça a Guerau Alemany III de Cervelló dels castells de Vilademàger, Miralles, Querol, Montagut, Pinyana, Santa Perpètua, Pontils i la fortalesa de Montclar, amb tots els seus termes i pertinences, ressaltant la clàusula per la qual es feia constar que els donadors tenien aquells castells pels seus pares i els

donaven a Guerau Alemany com a alou de la seva propietat, per fer-ne el que volgués i que guardés els termes amb les seves entrades i sortides. Al mateix temps, Guerau Alemany quedava deslliurat i deslli-gat de fer sacrament i homenatge pels castells. Aquesta donació es va fer, segons la súplica, l'11 de maig de 1112, fent constar també el mandat que aportava altres documents fets entre els reis d'Aragó i els possessors dels dits castells que eren les donacions fetes de pares a fills, i que demostraven la successió hereditària.

Al seu torn, el fisc reial fonamentà la seva intenció tractant de provar que el castell de Montagut era un feu reial, segons constava al foli 131 del *Llibre I Vicariarum*. També feia constar la venda feta a Gaspar Maymó on apareixia la signatura del batlle general per la percepció del dret de lluïisme reial. Al·legava que a la donació de Ramon Berenguer III a Guerau Alemany III de Cervelló no hi havia cap menció de cap alou al dit castell i que s'havien consultat diversos documents antics on constava que el castell el posseïen els Cervelló com a feu reial, de la mateixa manera que els castells de Querol i Pinyana (aquí es refereixen segurament a les diverses convinences que consten al *Liber Feudorum Maior*). Igualment el fisc reial advertia que la donació en franc alou havia estat feta en temps dubtosos i que la pretensió de Berenguer Arnau d'ésser el successor en la possessió dels castells esmentats constava a la documentació del procés que també expressava les successives alienacions i traspassos patits pels llocs.

Finalment, hi consta la donació efectuada per Arnau Guillem de Cervelló, senyor de la baronia de Vilademàger, al seu fill emancipat Berenguer Arnau de Cervelló l'11 de juliol de 1454, on es fa relació de tots els béns de la baronia.⁽⁶⁴⁾

El litigi acabà dràsticament amb la intervenció de l'emperador Carles V, el qual el 18 de juliol de 1528, després de recordar la donació de l'any 1112 als Cervelló, els quals mantingueren durant llarg temps la possessió *pacífica i quieta* dels llocs, expressava que Joan Salvi d'Armengol afirmava ésser el successor en la propietat del castell de Montagut, aportant a tal efecte certs títols que ho demostraven. Per això el rei, en agraïment pels serveis prestats per part del pare del dit Armengol, lloava, aprovava i ratificava el privilegi pel qual el castell i terme de Montagut pertanyien a Joan Salvi d'Armengol i als seus amb tota la seva jurisdicció i drets, de la mateixa manera que ho

tenien els Cervelló des de l'any 1112, però amb l'advertiment que ho posseiria com a feu reial.⁽⁶⁵⁾

La pretensió d'Armengol era certa, ja que efectivament era descendent dels Cervelló, concretament de l'estirp generada per Guillem de Cervelló, fill natural de Guerau VII, el darrer baró de Cervelló (mort el 1309), i conegut com *el Bord de Cervelló*, que inicià la branca secundària dels Cervelló barons de Santa Perpètua i Vallespinosa. La seva besneta, Violant de Cervelló, es casà l'any 1399 amb Guillem d'Armengol, senyor de Marçà, i esdevingué baronessa dels llocs a la mort del seu germà Lluís Alemany de Cervelló, essent Joan Salvi d'Armengol, el subjecte de la donació de Carles V, el besnet de Violant de Cervelló.

Els Armengol continuaren essent senyors de Montagut, com també eren senyors de Rocafort de Queralt. L'any 1706 Antoni II d'Armengol

Alterosa torre circular del sector nord del castell de Saburella que, com la majoria de castells d'aquest sector de la conca del Gaià, fou propietat de la família Cervelló (foto J. Bolós).

i d'Agulló fou nomenat primer comte de Montagut, títol que es conservà fins al segle xx.

Quant al castell de Querol, si bé d'entrada s'adherí a la redempció promoguda per la reina Maria el 1448, aviat se'n desestimà la seva lluïció i seguí en mans dels Cervelló, que mantingueren el títol de barons de Querol, encara que amb la baronia partida. Malgrat tot, la Corona el considerava com a feu reial i com a tal en disposava. El 27 de gener de 1488 Ferran II, en agraïment als diversos serveis realitzats pel seu conseller Joan de Rebolledo, abat del monestir de Montearagón, i també recordant els serveis fets pel seu pare, li féu donació del domini directe del feu de la baronia del castell i terme de Querol, que pertanyia a la Corona. La donació era perpètua i comprenia tots els drets, comptes, accions reals i personals, mixtes, útils i directes, ordinàries i extraordinàries.⁽⁶⁶⁾

Aquesta donació no pertorbà els drets dels Cervelló sobre Querol, com veiem al testament de Guerau Alemany de Cervelló, de 5 d'octubre de 1489, pel qual demanava ésser enterrat a Santes Creus i nomenava hereu el seu nét Felip de Cervelló, fill de Martí Joan de Cervelló, de la baronia de Querol.⁽⁶⁷⁾

Felip Alemany de Cervelló morí el 1523 sense descendència directa i heretà la baronia la seva germana Caterina Alemany de Cervelló, que des del 4 de juliol de 1516 era casada amb Martí Joan de Cervelló, fill de Berenguer Arnau III de Cervelló, baró de la Llacuna-Vilademàger.⁽⁶⁸⁾ En aquesta unió matrimonial de dues branques d'un mateix llinatge s'observa l'intent de concentrar el patrimoni en una època de decadència nobiliar.

D'aquest matrimoni tampoc no hi hagué descendència i la baronia passà a la segona germana, Guiomar de Cervelló, casada amb Joan de Barberà i de Cruïlles, essent el seu hereu el seu fill Joan de Barberà i de Cervelló, segons un document de 27 de novembre de 1525 que conté la venda i creació d'un censal mort per part de la universitat del castell de Querol a favor del seu senyor, Joan de Barberà.⁽⁶⁹⁾

El seu successor a la baronia fou el seu fill Guerau Joan de Barberà i de Cervelló, el qual signà les cartes nupcials amb Rafaela

de Marlès l'11 de març de 1564.⁽⁷⁰⁾ D'aquest matrimoni hi hagué una filla, Rafaela de Barberà i de Cervelló, que heretà la baronia el 1589. Es casà amb Lluís de Saiol i de Montoliu i el seu fill i hereu fou Felicià de Saiol de Barberà i de Cervelló, del qual descendeixen els barons de Saiol, que posseïren la baronia de Querol fins a la fi de les senyories al segle XIX.⁽⁷¹⁾

NOTES

- (1) MIQUEL LÓPEZ, Júlia. «Estratègies senyoriales per la formació d'un domini: els Cervelló a l'edat mitjana» a Xenes. Jornades d'Estudis Penedesencs, celebrades a Calafell el juny de 1996 (en premsa).
- (2) MORERA. *Tarragona Cristiana*, citat per BENET I CLARÀ, Albert «Hug de Gurb, un vigatà iniciador de la família Cervelló (996-1027)» a *Ausa*, volum x, 1982.
- (3) UDINA MARTORELL, Frederic. *El Llibre Blanch de Santes Creus (Cartulario del siglo XII)*. Barcelona, 1947. Documents núms. 4, 5 i 6.
- (4) Morera. *Tarragona Cristiana*, volum II.
- (5) UDINA MARTORELL, Frederic. *Op. cit.* Doc. núm. 7.
- (6) MIQUEL ROSELL, Francesc. *Liber Feudorum Maior*. Barcelona, 1945-47: Convinença de Guerau Alemany I de Cervelló als comtes de Barcelona per Montagut, Querol, Pinyana i Pontils el 1er. d'octubre de 1062 (document núm. 288). Com també el sagrament de Guerau Alemany I als comtes de Barcelona el mateix any pels llocs (doc. núm. 289); el sagrament fet per Guerau Alemany III de Cervelló per Montagut, Pinyana, Querol, Santa Perpètua, Pontils, Vilademàger i Montclar entre els anys 1096-1131 (docs. núms. 291 i 292) i la convinença feta entre Guerau Alemany IV i Ramon Berenguer IV per Montagut, Montclar, Vilademàger, Pontils i Santa Perpètua el 23 de febrer de 1145 (doc. núm. 293).
- (7) UDINA MARTORELL, Frederic. *Op. cit.* Doc. núm. 29.
- (8) RIUS SERRA, José (Ed.) *Cartulario de San Cugat del Vallès*. Volum III. Barcelona, 1945. Doc. núm. 1.196.
- (9) UDINA MARTORELL, Frederic. *Op. cit.*
- (10) ACA. *Índices de José Llaris. Índices antiguos de los armarios de Urgel, Manresa, Cervera, Vilafranca, Montblanch. Índice de las escrituras que contenía el armario de Vilafranca, bajo el número 11*. Saco E, núm. 362, folis 189 r-v.
- (11) ACA. Cancelleria. Pergamins Pere I. Carpeta 64, núm. 354.
- (12) FIGUERAS FONTANALS, Lluís Ma. *El senyoriu de Celma (una aproximació històrica)*. Institut d'Estudis Vallencs. Valls, 1985.
- (13) ACA. Cancelleria. Pergamins Ramon Berenguer IV núm. 339.
- (14) UDINA MARTORELL, Frederic. *Op. cit.* Doc. núm. 87 i la mateixa donació amb data 8 d'agost al doc. núm. 91.

- (15) RIBERA, Manuel. *Genealogía de la nobilissima familia de Cervellón*. Any 1733.
- (16) RIBERA, Manuel. *Op. cit.*
- (17) ACA. Cancelleria. Registre 25, foli 269.
- (18) ACA. Pergamins Jaume II núm. 3.362.
- (19) ACA. *Índices de José Llaris...* Saco E, núm. 369, fol. 190 r.
- (20) ACA. *Índices de José Llaris...* Saco E, núm. 355, fol. 189 v. i també a Pergamins Pere III, núm. 779.
- (21) ACA. Cancelleria. Registre 243, folis 73 v-75 r.
- (22) ACA. Cancelleria. Registre 436, folis 2 r, 80 r-v i 291 r-v.
- (23) RIBERA, Manuel. *Op. cit.*
- (24) RIBERA, Manuel. *Op. cit.*
- (25) ACA. Pergamins Pere III núm. 528.
- (26) ACA. Pergamins Pere III núm. 523.
- (27) ACA. Pergamins Pere III núm. 509.
- (28) ACA. Cancelleria. Registre 1.362, foli 132 r-v.
- (29) ACA. Cancelleria. Registre 995, folis 1 r-5 v.
- (30) ACA. *Libro de Enajenaciones del Real Patrimonio de Aragón, Cataluña y Valencia*. Tom 6, folis 1.265 v-1.268 v.
- (31) ACA. Cancelleria. Registre 999, folis 19 v -26 v i 34 v- 39 v.
- (32) ACA. Cancelleria. Registre 1.452, folis 110 v-111 r.
- (33) ACA. Cancelleria. Registre 1.364, foli 139 r.
- (34) ACA. *Libro de Enajenaciones...* Tom 6, folis 1.185 r-1.186 v.
- (35) ACA. Cancelleria. Registre 1.800, foli 19.
- (36) ACA. Cancelleria. Registre 2.062, folis 86 v-88 r.
- (37) ACA. Reial Patrimoni. Batllia General de Catalunya núm. 27, foli 54.
- (38) RIBERA, Manuel. *Op. cit.*
- (39) RIBERA, Manuel. *Op. cit.*
- (40) RIBERA, Manuel. *Op. cit.*
- (41) RIBERA, Manuel. *Op. cit.*
- (42) RIBERA, Manuel. *Op. cit.*
- (43) ACA. Cancelleria. Registre 3.148, folis 78 r-82 r.
- (44) ACA. Cancelleria. Registre 3.149, folis 9 v-10 r.
- (45) ACA. Cancelleria. Registre 3.149, folis 52 r-v.
- (46) ACA. Cancelleria. Registre 3.148, folis 142 r-v.
- (47) ACA. Cancelleria. Registre 3.149, foli 125 r.
- (48) ACA. Cancelleria. Registre 3.253, foli 82 r-84 r.

- (49) ACA. Cancelleria. Registre 3.151.
- (50) ACA. Cancelleria. Registre 3.253, folis 84 v-85 v.
- (51) ACA. Cancelleria. Registre 3.155, folis 9 v-10 v. Al foli 9 v consta la comunicació de la sentència al veguer de Vilafranca del Penedès.
- (52) ACA. Cancelleria. *Diversorum regina Maria cum C*, foli 123.
- (53) ACA. Reial Patrimoni. Batllia General de Catalunya. Llibre 1 Feudorum, foli 9.
- (54) ACA. Reial Patrimoni. Batllia General de Catalunya. Llibre 2 Feudorum, foli 9.
- (55) ACA. Cancelleria. Registre 3391 folis 11 v- 12 r.
- (56) ACA. *Libro de Enajenaciones...* Tom 5, folis 928 r-932 r.
- (57) ACA. *Libro de Enajenaciones...* Tom 5, folis 928 r- 932 r.
- (58) ACA. *Libro de Enajenaciones...* Tom 5, folis 928 r- 932 r.
- (59) ACA. Cancelleria. Registre 3.554, folis 211 v- 212 v.
- (60) ACA. Cancelleria. Registre 3.554, folis 212 v- 213 v.
- (61) ACA. *Libro de Enajenaciones...* Tom 5, folis 928 r- 932 r.
- (62) ACA. Cancelleria. Registre 3.584, folis 270 v- 271 r.
- (63) ACA. Cancelleria. Registre 3.584, foli 271 r.
- (64) ACA. *Libro de Enajenaciones...* Tom 5, folis 928 r- 932 r.
- (65) ACA. Cancelleria. Registre 3.914, folis 95 v- 97 v.
- (66) ACA. Cancelleria. Registre 3.550, folis 80 r-81 r.
- (67) RIBERA, Manuel. *Op. cit.*
- (68) RIBERA, Manuel. *Op. cit.*
- (69) RIBERA, Manuel. *Op. cit.*
- (70) RIBERA, Manuel. *Op. cit.*
- (71) RIBERA, Manuel. *Op. cit.*